

Posudek oponenta habilitační práce

Masarykova univerzita	
Fakulta	Fakulta sociálních studií
Obor řízení	Sociologie
Uchazeč	<i>Jan Drahekoupil, PhD.</i>
Pracoviště uchazeče	Evropský institut odborových svazů, Brusel
Habilitační práce (název)	Tranzitivní ekonomiky: Politická ekonomie Ruska, východní Evropy a střední Asie
Oponent	prof. RNDr. Petr Pavlínek, Ph.D.
Pracoviště oponenta	Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta

Text posudku

Jedná se o velmi ambiciózní a rozsáhlou knihu (577 stran) analyzující velice komplexní proces transformace v bývalých státně socialistických zemích. Autoři aplikují politicko-ekonomický přístup pro analýzu transformací v Rusku, východní Evropě a střední Asii, který sami označují za ekletický. To jim umožňuje se vymanit z úzkého a omezeného rámce čistě neoklasických či neoliberálních ekonomických interpretací transformací a využívat poznatků nejen např. z institucionální nebo evoluční ekonomie, ale i z dalších společensko-vědních oborů, jako jsou např. průmyslová sociologie, politologie či ekonomická geografie. Takový přístup dává autorům teoreticko-konceptuální volnost – tj. jejich analýza není omezoována zjednodušujícími ideologickými mantinely předem úzce definovaného přístupu nebo teoretického rámce a to jim dovoluje kritické, ale zároveň objektivní, hodnocení socio-ekonomické transformace, což považuji za jednu ze silných stránek jejich přístupu.

Druhou silnou stránkou knihy je historický přístup: podrobné vysvětlení politicko-ekonomické podstaty státního socialismu v kapitolách 1 až 3, které je odrazovým můstkem pro analýzu transformace po roce 1990. Autoři si jasně uvědomují, že rozdíly v historickém vývoji a zkušenostech se státním socialismem a pokusy o jeho reformu výrazně ovlivily samotný průběh transformací v různých zemích východní Evropy, skládající se ze středovýchodní Evropy (SVE), jihovýchodní Evropy (JVE) a bývalého Sovětského svazu – Společenství nezávislých států (SNS) a v bývalých sovětských republikách střední Asie. Autoři v těchto kapitolách prokazují výbornou znalost existující teoretické a empirické literatury o politickém a ekonomickém systému státního socialismu. Důraz kladený na propojenost politického a ekonomického systému je silnou stránkou přístupu autorů. Existující literaturu kriticky hodnotí pro vytvoření uceleného obrázku fungování systému státního socialismu před rokem 1990 a jeho transformace po roce 1990. Jádrem celé analýzy je tedy v podstatě historické. Transformace je analyzována především v 90. letech 20. století až do roku 2006 před začátkem ekonomické krize. V poslední kapitole jsou také analyzovány dopady ekonomické krize z let 2008 a 2009. Hlavní důraz je ale položen na 90. léta a hlavně na jejich první polovinu, což je přirozené, protože v tomto období docházelo k těm nejzásadnějším změnám, sporům o strategie, privatizaci či hospodářskému poklesu a poklesu životní úrovně.

Zároveň je o tomto období k dispozici více analýz a vědeckých publikací, než o pozdějším vývoji (po roce 2005). Je nutné si uvědomit, že kniha byla napsána hlavně v roce 2007 a v originále vydána v roce 2011. Ačkoliv analýza počátečního období transformace je samozřejmě důležitá, chyběly mi občas implikace pro současnost a především důsledky transformace pro dlouhodobé postavení východní Evropy v mezinárodní dělbě práce a ve světovém hospodářství.

Třetí silnou stránkou knihy je geograficky citlivý přístup a to přesto, že kniha má velice široký geografický záběr, který je širší než ve většině akademické literatury zabývající se analýzou transformace v bývalých socialistických zemích. Autoři si jsou velice jasně vědomi toho, že transformace probíhala v národních podmínkách jednotlivých zemí a tím pádem měla národní rysy. Ve svých analýzách se nesnaží tyto národní rysy přehlížet za účelem zobecnění pro celou východní Evropu. Společné znaky jsou samozřejmě vždy shrnuty, ale ve druhém kroku se autoři snaží národní kontext vnímat a zohlednit, což vede k daleko lepšímu pochopení důvodů pro národní odlišnosti v strategiích reformy, jejím průběhu a také v ekonomické výkonnosti. Kniha však často sklouzává k empirickému popisu dat a vyjmenovávání rozdílů mezi jednotlivými státy. Mimo národní úroveň autoři také často pracují na makroregionální úrovni SVE, JVE, Ruska (případně SNS) a střední Asie, kdy státy sdružují do společných makroregionů na základě jejich společných znaků

Čtvrtou silnou stránkou knihy je bohatá datová základna, kterou autoři využívají pro ilustraci jednotlivých tvrzení či závěrů. Kniha čerpá z rozsáhlé literatury velkého počtu odborníků a vědců, která je výchozím bodem pro vlastní analýzu bohatých statistických dat a jejich interpretací za jednotlivé země autory.

Z analýzy vyplývá, že státy východní Evropy byly pod velkým tlakem ze „Západu“, jak mají ekonomickou transformaci provádět (viz. str. 151-157). Nejednalo se pouze o Washingtonský konsenzus, který byl prosazen v řadě zemí jako v Polsku či Rusku nebo samonaordinován, jako v případě Československa. Tyto země byly pod vytrvalým tlakem i v devadesátých letech, jak například ukazuje případ plánu na „zpomalení privatizace a vytvoření silné polské banky v domácím vlastnictví, která měla být důležitá v rozvoji polského podnikání. MMF a EBRD byly ostře proti. Přímý tlak vyvíjela i vláda Spojených států amerických...“ (str. 396). Polská vláda tomuto tlaku nakonec ustoupila.

První část knihy se věnuje politické ekonomii státního socialismu a je jeho historickou analýzou, což je nezbytným odrazovým můstkem pro pochopení jeho transformace po roce 1990. Autoři podrobně vysvětlují systém státního socialismu a to jak základní podstatu jeho politického systému, tak jeho systému ekonomického – centrálního plánování (příkazového hospodářství). Jak úspěchy, tak neúspěchy tohoto systému jsou objektivně rozebrány, včetně těch, které vedly k jeho zhroutilí.

Druhá část knihy se věnuje makroekonomické dimenzi transformace po roce 1990 se zaměřením na transformační krizi a následné oživení v první polovině 90. let 20. století. Za hlavní dvě příčiny transformační krize ve střední a východní Evropě autoři považují stabilizační a liberalizační politiku doporučovanou Mezinárodním měnovým fondem (tzv.

Washingtonský konsenzus) a rozpad RVHP. Za hlavní zdroj hospodářského oživení autoři považují integraci do světové ekonomiky prostřednictvím mezinárodního obchodu a přílivu zahraničních investic.

Třetí část knihy podrobně rozebírá strategie ekonomické reformy. Vysvětluje, proč a jak došlo k prosazení strategie šokové terapie (tzv. Washingtonského konsenzu) na úkor gradualistických přístupů a k jakým to vedlo důsledkům. Podrobně jsou rozebrány rozdíly mezi jednotlivými zeměmi a jejich důvody. Polsko, Československo, pobaltské země (Estonsko, Litva a Lotyšsko) a Rusko jsou identifikovány jako země, ve kterých došlo k nejnějnější implementaci šokové terapie. Československo bylo zajímavým případem, protože v něm došlo k implementaci šokové terapie bez zahraničních poradců, na rozdíl od Polska a Ruska. Autoři také věnují pozornost kritice šokové terapie a debatám, které se během jejího provádění rozvinuly v jednotlivých zemích (kapitola 6). Zaměřují se na Polsko, Československo a Rusko. Tato diskuse se mi zdála z dnešního pohledu až příliš podrobná, i když zcela jistě má historickou hodnotu. Velice zajímavou (a pro mě překvapivou) informací bylo schválení radikálního plánu „500 dní“ v Rusku prezidentem Jelcinem, který tak učinil na podzim roku 1990, aniž by si z programu přečetl jedinou stránku. Hodně to vypovídá o tom, jak se zásadní politická rozhodnutí na začátku transformace často přijímala.

Čtvrtá rozsáhlá část knihy (122 stran) se věnuje roli státu při socio-ekonomické transformaci ve východní Evropě. Autoři v ní velice podrobně a z různých úhlů pohledu analyzují transformaci státu a jeho funkcí v ekonomice po roce 1990. Rozdíly mezi jednotlivými zeměmi či skupinami zemí jsou doloženy bohatými statistickými daty. Tato část knihy podtrhuje pokračující důležitost role státu v hospodářství zemí východní Evropy i přes její výrazné oslabení a snahy neoliberalních reformátorů ji minimalizovat po roce 1989. Je zajímavé, že země jako např. Bělorusko, ve kterých nedošlo k tak výraznému omezení role státu v ekonomice dokázaly udržet vyrovnaný rozpočet a vyhnout se vysokým státním deficitům a dluhům a s nimi souvisejícím hospodářským problémům. Autoři zdůrazňují rozmanitost přístupů v jednotlivých zemích, která je výsledkem kombinace celé řady vnitrostátních faktorů, stupně socioekonomického rozvoje a postavení a formy zapojení konkrétní země do mezinárodní dělby práce.

Pátá část knihy je podrobnou analýzou změn na podnikové úrovni během ekonomické transformace. Ukazuje, jak šoková terapie a s ní spojená deregulace cen a zahraničního obchodu, včetně rozpadu RVHP, těžce poznamenaly podniky, jejichž výroba ve většině zemí východní Evropy velmi prudce poklesla na začátku devadesátých let. Mnoho z nich nakonec zbankrotovalo. V 11. kapitole autoři rozebírají různé strategie s jejichž pomocí se existující podniky snažily o přežití tohoto těžkého období. Zároveň však vznikaly nové soukromé podniky. Autoři analyzují privatizační strategie v různých zemích, které se značně lišily. Ukazují například jak během kupónové privatizace docházelo k „systematickému a rozsáhlému rozkrádání majetku“, především v Rusku, ale i v bývalém Československu a posléze i v Česku. Autoři celkově hodnotí proces privatizace ve střední a východní Evropě jako neúspěšný. Autoři dále analyzují transformaci bankovního systému a jeho privatizaci. Slabý dohled nad bankami státem byl největším problémem v řadě zemí střední a východní Evropy během ekonomické transformace. Většina bank se potýkala s problémem

nesplácených půjček, který byl zvláště akutní v Česku, kde dosáhl 38% všech úvěrů v roce 1999 a vyústil v bankovní krizi. K uklidnění bankovního sektoru došlo až po prodeji bank zahraničním vlastníkům. Autoři také věnují hodně pozornosti změnám na podnikové úrovni a dopadům zahraničních investic, které se staly „novým všelékem“ (str. 409) po neúspěchu masových privatizací do rukou domácího kapitálu. Autoři uzavírají pátou část knihy konstatováním, že „privatizace často nepřinesla nic pozitivního“.

Šestou částí knihy je závěr skládající se ze dvou kapitol. V první z nich si autoři kladou otázku o formách či typech kapitalismu (autoři používají i termín „modely kapitalismu“), které se rozvinuly ve střední a východní Evropě během transformace. Kapitalismus, který se ve východní Evropě rozvinul, nemůže být podle autorů klasifikován jako liberálně tržní ani jako koordinovaně tržní, na což upozornili i jiní autoři (viz např. článek Nölkeho a Vliegentharta: *Enlarging the Varieties of Capitalism: The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe* z roku 2009). Autoři však navrhují jemnější členění s vědomím, že mezi jednotlivými zeměmi střední a východní Evropy a jejich skupinami existují značné rozdíly, které byly jasně doloženy v předchozích kapitolách. Základním kritériem jsou formy mezinárodní hospodářské integrace jednotlivých zemí či regionů SVE do světového hospodářství. Autoři vymezují šest forem, na jejichž základě vymezují pět typů kapitalismu ve SVE.

V poslední kapitole se autoři velice překvapivě pouští do ekonometrické analýzy dopadů ekonomické krize, což vybočuje z celkového rázu předchozí politicko-ekonomické analýzy transformace. Samotný závěr je potom pouhé dvě strany dlouhý a byl pro mě zklamáním. Je samozřejmě věcí osobního názoru, jak se se závěrem vyrovnat. Podle mého názoru měli autoři v závěru příležitost shrnout nejen základní poznatky jejich impozantní analýzy, ale pokusit se i o jejich zasazení do širšího kontextu vývoje světového hospodářství a kapitalismu jako takového, včetně postavení zemí východní Evropy v mezinárodní dělbě práce a jeho důsledků pro možnosti dalšího rozvoje. Jaké je například základní poučení transformace pro ostatní méně vyspělé země usilující o zlepšení jejich pozice ve světovém hospodářství a snížení rozdílů s vyspělými kapitalistickými zeměmi? Náznaky takového přístupu se na dvou stránkách závěru objevují. Podle mého názoru by si však tyto otázky zasloužily v závěru knihy větší prostor.

Moje kritika tohoto velice impozantního díla se týká dvou formálních nedostatků:

1. Nekonzistentní a nesystematické pojmenování států v celé knize

Autoři měli zvolit jasný systém pojmenování států v celé knize a toho se držet v textu, tabulkách a grafech. Tak tomu ale bohužel není a pro mě je udivující nejen to, že si toho nevšimli autoři, ale ani překladatelé, recenzenti a redaktoři vydavatele. Kontrastuje to s jinak velice systematickým přístupem autorů k analýze transformace.

Autoři používají pro všechny státy střední a východní Evropy jejich zeměpisná jména, včetně např. Makedonie v některých tabulkách (což je podle mého názoru správně, i když ve všech tabulkách Přílohy používají Makedonie (bývalá Jugoslávská republika) a v tabulce 7.2 bývalá jugoslávská republika Makedonie a v knize se objevují i zkratky typu bývalá jug. Rep. Makedonie). Jedinou výjimkou je z těžko pochopitelných důvodů Česko, pro které v celé knize používají výhraně politické jméno Česká republika. Zároveň však autoři v celé knize paradoxně používají důsledně jméno Československo a ne Československá republika.

Paralela mezi funkčním rozlišováním dvojice jmen Československo – Československá republika a Česko – Česká republika je zcela jasná a myslím, že ji zde nemusím vysvětlovat. Místo zdůvodnění či vysvětlení proč autoři v knize používají zásadně politické jméno Česká republika na rozdíl od všech ostatních zemí se na straně 25 dozvíme, že takto se zkrátka autoři rozhodli, přestože jak sami správně tvrdí Česko je gramaticky správný termín. Nekonzistentní pojmenovávání států buďto jejich zeměpisnými nebo jejich politickými jmény je sice velice běžné právě v případě Česka, ale ve skutečnosti takovýto terminologický zmatek a nedůslednost jsou vědecky těžko zdůvodnitelné. V tabulkách (namátkově 16.1, 17.1, 17.2, 9.1 až 9.9, 10.1 až 10.5 atd.), ve kterých jsou všechny země východní Evropy vyjmenovány pod svým zeměpisným jménem s jednou jedinou výjimkou České republiky, která však podobně jako Slovenská republika, Polská republika a všechny ostatní země má oficiální krátké jméno (Česko), je tento nesystematický přístup očividný. Předpokládám, že problém vznikl překladem z angličtiny, kde autoři použili politické jméno the Czech Republic a ne v té době (v r. 2011) prakticky neznámé a málo používané zeměpisné jméno Czechia (i když autorům zcela jistě známé). To ještě dokáží pochopit. Překladatelé ale pravděpodobně ignorovali fakt, že v češtině v té době bylo Česko již běžně používané. Na tomto místě musím konstatovat, že Jan Drahekoupil po vydání této knihy ve svých novějších publikacích tento nedostatek úspěšně napravil.

Překvapivě se ale v textu objevuje podobná nedůslednost i v případě Slovenska (v tabulkách 3.1 a 3.2 či grafu 4.2 jako Slovenská republika, jinde ale Slovensko – např. tabulky 4.1 a 4.2 či ve všech tabulkách v Příloze či v celém textu). Podobně ale např. Ruská federace v tabulce 2.3 na straně 54 používaná pro období 1973-1990 – správně mělo být pouze Rusko v souladu se zeměpisnými jmény všech ostatních států bývalého Sovětského svazu v tabulce. Navíc je Ruská federace nepřesný název státu v té době existujícího v rámci Sovětského svazu, protože v té době dnešní Rusko bylo politickým jménem Ruská sovětská federativní socialistická republika a ne Ruská federace. Ruská federace jako oficiální politické jméno existuje až od června roku 1991. V některých tabulkách autoři používají Rusko (Přílohy), jinde Ruská federace – tabulky 3.1, 3.2 a 3.4, které jsou směsicí geografických a politických jmen zemí v tabulkách.

Podobně: Kyrgyzská republika a Makedonie v tabulce 7.2 na str. 208 ale Kyrgyzstán a bývalá jugoslávská republika Makedonie hned na další straně 209 v tabulce 7.2.

Makedonie v grafu 7.1 na str. 210 ale bývala (sic) jug. Rep. Makedonie v grafu 7.2 na vedlejší str. 211. Zde se jedná pravděpodobně o důsledek čerpání statistických dat z různých zdrojů, které používají někdy politická jindy zeměpisná jména pro některé země. Domnívám se, že autoři měli tuto terminologii pro účely jejich knihy sjednotit v textu, tabulkách i grafech.

2. Překlad do češtiny. Přestože je kniha velice dobře přeložena, překlad není vždy stoprocentní. Často je až příliš poznat, že kniha nebyla psána původně česky. Z tohoto důvodu bych raději volil původní anglický text než jeho český překlad. Tuto výtku ale nelze adresovat autorům knihy, ale profesionálním překladatelům z angličtiny do češtiny. Myslím si, že nebylo v síle autorů všechny chyby a nepřesnosti překladatelů zachytit a opravit. Nebudu vše vypisovat, uvedu jenom pár příkladů:

Str. 164: „Po implementaci balíčku v Rusku nastoupila velice rychle inflace a výrazný pokles produktu.“ – zde není jasné, co je míněno „produktem“ – výroba (podobně je „produkt“

použit na několika dalších místech)? Původně jsem se domníval, že je tím míněn hrubý domácí produkt (HDP), ale na str. 168 jsou oba výrazy uvedeny vedle sebe, takže o HDP se očividně nejedná. Tento překlad, ale v dotčených větách nedává moc smysl. Čtenář by se neměl dohadovat, co měl autor (v tomto případě ale překladatel) na mysli. Česky je produkt výrobek a v tomto smyslu překladatelé používají termín jinde v knize – např. na str. 440 (dle mého názoru zbytečně, když existuje srozumitelný a jasný český překlad).

Str. 177: „O této problematice se diskutovalo v rámci debat tykajících se strategie Washingtonského konsenzu, který byl ústředním tématem politické ekonomiky v počátečních letech...“ předpokládám, že má správně být politické ekonomie, ne politické ekonomiky.

Str. 184: „Ronald McKinnon, ekonom zabývající se rozvojem ekonomik.“ Daleko lépe česky: ...ekonom, zabývající se hospodářským rozvojem.

Corporate governance: česky „správa podniků“ nebo „podniková správa“ nebo „podnikové řízení“ či „řízení podniků“. Není vůbec přeloženo v celé knize, což pro anglicky nemluvícího čtenáře a neekonomu může být problém.

Str. 192: „Důraz byl kladen na překonání následků rozpadu a oslabení Ruské federace, spíše než na specifickou makroekonomickou politiku.“ Tato věta vyznívá tak, že došlo k rozpadu Ruské federace, což se nestalo. Došlo k rozpadu Sovětského svazu, o němž ale na celé stránce není ani zmínka. Přesto se domnívám, že rozpad Sovětského svazu měli autoři v této větě na mysli.

Str. 230: Věta: „Práce zůstala slabým hráčem na politickém poli.“ nedává smysl. Podobně na stejné straně: „Srovnatelné historické údaje naznačují, že relativně slabé postavení práce jako politického hráče může být jedním z faktorů, které vysvětlují nepříliš silné postavení demokracie v tomto regionu.“ Jedná se očividně o špatný překlad termínu „labor“, jehož význam v tomto kontextu je „pracovní síla“ a ne „práce“. To by profesionální překladatelé měli samozřejmě vědět.

V tabulce 9.9 je Slovensko uvedeno dvakrát (jednou jako Slovensko a jednou jako Slovakia) a je zajímavé, že uváděné sazby rovné daně se liší. Čtenář neví, která sazba je ta správná.

Formální zpracování

Kniha je dobře formálně zpracovaná. Gramatické chyby jsou v knize vzácností a jejich zdrojem jsou opět překladatelé a ne autoři.

Str. 208: „...několik jihovýchodních evropských států a Středoasijské republiky...“ Správně (alespoň se domnívám): středoasijské republiky. Na straně 219 např. jsou „pobaltské republiky“ na straně 220 „ve Středoasijských republikách“. Nerozumím důvodu, proč v jednom případě by mělo být počáteční písmeno malé a v druhém velké.

Str. 335: „Podniky zemí SNS měli méně kontaktů...“

Str. 337: „podniky zjistili“

Str. 337: „podniky...zaplatili účty“

Str. 342: „tranzitivní ekonomiky měli“

Str. 380, tabulka 13.2: Kuponová privatizaceation“

Str. 389, tabulka 14.1 Belarus Bělorusku – oba termíny v tabulce vedle sebe na rozdíl od statních zemí

Str. 417, tabulka 15.3: „... třebaže by firmy mohly být úspěšné v domácím vlastnictvíbeen successful under domestic ownership“

Používání termínu „sovětské republiky“ pro označení bývalých svazových republik po roce 1991 je nepřesné a nevhodné (např. na str. 376). Přesněji by mělo být „bývalé sovětské republiky...“

Chtěl bych zde zdůraznit, že se jedná o formální nedostatky, které lze u tak rozsáhlého díla předpokládat. V žádném případě nesnižují celkovou odbornou kvalitu habilitační práce.

Celkové hodnocení habilitační práce

Předložená habilitační práce Dr. Jana Drahouškové splňuje veškerá kritéria na takovou práci kladená. Jedná se o rozsáhlé a velice kvalitní vědecké dílo splňující nejpřísnější měřítka na mezinárodní úrovni. Z tohoto důvodu ji doporučuji bez jakýchkoliv pochybností a výhrad přijmout k obhajobě a jako podklad k udělení titulu Docent.

Dotazy oponenta k obhajobě habilitační práce (počet dotazů dle zvážení oponenta) ...

Část o státním socialismu nijak nečerpá (ani necituje) z vynikající práce průmyslového sociologa Michaela Burawoye (např. z jeho knihy *The politics of production: Factory regimes under capitalism and socialism*). V případě, že jeho práci znáte, jaký máte názor na jeho neortodoxní metodologický přístup – rozšířenou případovou studii (extended case study method)?

Bývalé Československo mělo podle odborníků vynikající startovní pozici před začátkem transformace a náskok před ostatními bývalými socialistickými zeměmi ve stupni rozvoje i v HDP na jednoho obyvatele. Během posledních 25 let se tento náskok ale výrazně zmenšil a v případě Slovenska již zmizel téměř úplně. Z jakého důvodu podle vašeho názoru k tomu došlo a lze to považovat za známku méně úspěšné transformační strategie v Česku ve srovnání například se Slovenskem?

Země SVE se dostaly do velké závislosti na zahraničním kapitálu a podle mého názoru do velmi nevýhodné pozice v mezinárodní dělbě práce. Jaké bude mít podle vašeho názoru tato situace důsledky pro budoucí hospodářský rozvoj ve SVE a pro snižování rozdílů mezi SVE a západní Evropou?

Závěr

Habilitační práce Jana Drahouškové „Tranzitivní ekonomiky: Politická ekonomie Ruska, východní Evropy a střední Asie“ **splňuje** požadavky standardně kladené na habilitační práce v oboru Sociologie.

V Brně dne: 30. 9. 2016

podpis